

MAANDBLAD VAN

Oud-Utrecht

VERENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

Redactie: H. de Jong, Aurorastraat 26, Utrecht

*Administratie: Mr. N. B. ten Bokkel Huinink, secr. der vereniging, Lessinglaan 9,
Utrecht. Gironummer penningmeester: 575520 ten name van „Oud-Utrecht”*

EEN EN DERTIGSTE JAARGANG / NUMMER 5 / MEI 1958

EXCURSIE NAAR KASTEEL RIJNHUIZEN

In aansluiting op hetgeen men reeds in het vorig nummer van dit maandblad heeft kunnen lezen, nodigt het bestuur van Oud-Utrecht de leden uit tot deelneming aan een excursie naar het kasteel Rijnhuizen te Jutphaas.

Deze excursie is bepaald op zaterdag 17 mei. Vertrek naar Jutphaas vanaf het autobusstation bij C.S. te Utrecht, standplaats bussen van de „Twee Provinciën”, 's middags om kwart voor twee. Door vriendelijke beschikking van de heer M. R. van der Molen te Utrecht, eigenaar van Rijnhuizen, is het mogelijk het kasteel voor de laatste maal in zijn eigenlijke staat te zien, alvorens het een totaal andere bestemming krijgt.

Na bezichtiging van Rijnhuizen, wordt vermoedelijk ook een bezoek gebracht aan de St. Nicolaaskerk (1875). Conform de denkbeelden van de toenmalige pastoor, mgr. G. W. van Heukelum, heeft de architect A. Tepe getracht deze kerk geheel overeenkomstig de trant van een middeleeuwse dorpskerk te bouwen. De kerk bevat een belangrijk kunstwerk, namelijk de orgelkast uit de afgebroken Nieuwezijdskapel (de Heilige Stede) te Amsterdam, een laatgothisch werkstuk uit het eind van de 16e eeuw.

Blijft er wat tijd over, dan kan een wandeling gemaakt worden naar het Kerkveld, vroeger het centrum van Jutphaas; nog ligt hier het oude kerkhof rond de plaats waar het romaanse kerkgebouw heeft gestaan, dat in 1820 is afgebroken. De toen nieuwgebouwde hervormde kerk bij het vroegere sluisje, die misschien even bekeken kan worden, bevat een aardig kabinetorgel.

De kosten voor deze excursie bedragen f 1,— per persoon. Wie op eigen gelegenheid gaat, betaalt f 0,25. Er kunnen maximaal honderd personen aan de excursie deelnemen.

Kaarten afhaken bij de Ned. Handel Mij., Janskerkhof 12, Utrecht, tot en met 16 mei. Wie ze per giro bestellen wil schrijfe tijdig het verschuldigde bedrag over op giro 11623 van de N.H.M. te Utrecht.

Ir. J. D. M. BARDET, voorzitter.

Mr. N. B. TEN BOKKEL HUININK, secretaris.

KASTEEL RIJNHUIZEN

Reeds in de 12e eeuw is er sprake van een kasteel te Jutphaas, toebehorend aan een familie van die naam. Dit kasteel zou in het Nedereind gestaan hebben. Naderhand betrok het geslacht Jutphaas een ridderhofstad in het Overeind, op de plek waar nu Rijnhuizen is, dit moet omstreeks 1272 zijn geweest. De nieuwe versterkte plaats komt later wel als het Huis ten Rijn in de geschiedboeken voor. Het was namelijk van het geslacht Jutphaas overgegaan in handen van het geslacht Van Rijn (midden 14e eeuw). De Van Rijns hebben tot het eind van de 16e eeuw Rijnhuizen bewoond. Daarna is het o.a. in eigendom geweest van de geslachten Van Tuyll van Serooskerken en De Geer.

Dat van het middeleeuwse kasteel weinig meer te bespeuren valt, houdt verband met de omstandigheid, dat Rijnhuizen meermalen ingenomen, verwoest en geplunderd is. Hollandse troepen onder Joost van Lalaing deden dat in 1462, Maarten van Rossem in 1528, en daarna nog de franse troepen in 1672.

Het huis dateert in zijn tegenwoordige vorm uit de jaren rond 1640. Later is het vooral inwendig zeer verfraaid, terwijl het door de 18e eeuwse tuinaanleg een voornaam cachet kreeg. Vooral de, van het dorp afgekeerde, voorzijde maakt een deftige indruk. Via royale trappen en een slotbrug bereikt men de hoofdtoegang van Rijnhuizen. Het torentje is in de vorige eeuw aangebracht, de dakvensters zijn van 1782. In de tuin staat aan de Vaartserijn een aantrekkelijk theehuis van 1731, gebouwd boven een sloot. Het interieur van Rijnhuizen bevat veel kunstvoorwerpen.

DE GELDERSCHE BLOEM

Met de afbraak van dit perceel, op den hoek van Ledig Erf en Gansstraat te Utrecht, is een bij zeer velen bekende inrichting verdwenen. Meer dan drie eeuwen heeft dit huis dien naam gedragen. De naamgever was waarschijnlijk zekere Jan Henrickss. van Oosterlaeck. Toen deze op 30 Maart 1655 het perceel overdroeg aan Gerrit Michielss. werd in de akte van overdracht uitdrukkelijk vermeld: „daer den Gelderschen Blom uythanght”, terwijl in de akte bij welke het huis

aan Oosterlaeck werd overgedragen geen naam vermeld wordt. Trouwens, de omschrijving van het perceel in déze akte luidt heel kort: „seeckere huysinge ende erve, streckende voor van der straet op tot achter aen sheeren wech toe”, terwijl Gerrit Michiels, eigenaar werd van „seeckere huysinge ende erve met het achterhuys, stallinge, mitsgaders de koetse (slaapstede) ende een cas, die int voorss. huys staende syn”.

Sinds Oosterlaeck het huis daar toe bestemde heeft het dienst gedaan als herberg (tegenwoordig noemt men zoo'n inrichting: hotel). Reizigers, die na het sluiten der stadspoorten bij de stad aankwamen, konden er voor den nacht onderdak vinden. Schippers en voerlieden, die geregeld diensten onderhielden tusschen Utrecht en omliggende plaatsen (niet alleen binnen de tegenwoordige grenzen der provincie, maar ook verder af gelegene) vonden er hun pleisterplaats. En gedurende tientallen van jaren in de vorige eeuw was De Geldersche Bloem de verzamelplaats van reizigers, die gebruik maakten van de diligence, welke op regelde tijden naar Wijk bij Duurstede vertrok.

Maar zooals in den loop der tijden ten opzichte van veel dingen verandering kwam, zoo ook in de middelen van vervoer. Wie weet nog wat een vrachtschuit was? Wie wat een diligence was? En zoo-veel meer gelegenheden en gewoonten?

Dat alles heeft ook De Geldersche Bloem niet onberoerd gelaten, en de herberg, het logement en het café ten slotte gedegradeerd tot een gewone rust- en drinkgelegenheid. Van „gloria mundi” was niet veel meer overgebleven.

K.

RESTAURATIES IN UTRECHT

Waarschijnlijk zullen er onder de lezers van Oud-Utrecht reeds een aantal zijn, die het fraaie rococo-topje van het winkelpand Vredenburg 34 hebben gemist. Het is echter de bedoeling, deze hardstenen top, die een unicum in Utrecht is, na de verbouwing van de winkel (door architect G. Uriot te Amsterdam) te herplaatsen en dan tevens, waar nodig, enige herstellingen aan te brengen. Doordat namelijk de onderdelen door middel van ijzeren doken aan elkaar waren verbonden, ontstonden door roestvorming enige scheuren.

De eigenlijke gevel wordt geheel vernieuwd; deze was in hoofdzaak laat 19de eeuws; slechts de zij- en middenpenanten van het metselwerk der eerste en tweede verdieping dateerden waarschijnlijk nog uit de 18e eeuw. Het is een interessant experiment, te trachten een harmonisch geheel te maken van een waardevol oud gevelfragment met een nieuwe onderbouw. Te zijner tijd zullen we een afbeelding van het resultaat plaatsen.

Bij de verbouwing bleek weer — zoals reeds enige malen in deze rubriek ter sprake is gebracht — dat het huis zelf veel ouder is dan

de gevel deed vermoeden. De zijmuren zijn namelijk tot boven in de eerste verdieping middeleeuws (formaat ca. 28 x 14 x 85 cm.). Het was niet meer mogelijk met zekerheid vast te stellen, op welke wijze de oorspronkelijke achtergevel was opgebouwd. Er werden gedeelten van een vakwerk-constructie aangetroffen, waarvan de vulling echter uit 17e en 18e eeuwse steen bestond. Zelf gaf deze evenmin de indruk nog middeleeuws te zijn. Ook omtrent de oorspronkelijke voorgevel bestaat geen zekerheid. De noordelijke gevelwand van het Vredenburg — waarvan deze gevel dus deel uitmaakt — komt voor op een 16e eeuwse schilderij in het Rijksmuseum te Amsterdam (catal. schild. nr. 78). Het aantal gevels strookt echter niet precies met de bekende perceel-indeling; het is dus vermoedelijk geen exacte weergave. In deze gevelwand komen zowel huizen met (stenen) trapgevels voor als huizen, die kennelijk een houten topgevel bezitten.

* * *

Voor rekening van het Utrechts Monumentenfonds wordt het ijzeren hek bij het huis Nieuwe Gracht 75 vervangen door een van stenen palen. Het hek wordt gelijkvormig aan het nog aanwezige oude hek van het buurhuis nr. 73. Dit huis moet blijkens het doorgaand steenverband gelijktijdig met nr. 75 gebouwd zijn.

Ir. C. L. TEMMINK GROLL

HUIS EN HEERLIJKHEID STOUTENBURG

I

In de 21e jaargang van Oud-Holland (1903, Binger, Amsterdam) geeft dr. H. C. Rogge een overzicht van de geschiedenis van het huis Stoutenburg, waarbij hij zijn wetenschap ontleent aan A. Mattheus, Rerum Amersfortiarum Scriptores, De jure gladii en Analecta, — Ridderhofsteden en kasteelen in de Provincie Utrecht, hs. 1610 — Korte beschrijvinge van de Heerlijkheid Stoutenburg, hs. 1754 — Waerachtige historie van J. van Oldenbarnevelt, Rotterdam 1610 — S. van Leeuwen in Batavia Illustrata — Tegenwoordige staat van Utrecht, overgenomen door A. J. van der Aa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek en L. Smids, Schatkamer der Nederlandsche Oudheden, 3e druk. Aan de hand van deze gegevens, aangevuld met hetgeen wijzelf vonden, volgt hier een samenvatting van Stoutenburgs historie.

Omstreeks 1252 bouwde Walter van Amersfoort op een uur afstand van deze stad een burcht, als voormuur tegen vijandelijke aanvallen, waaraan hij de naam Stoutenburch of trotse burcht gaf. Ook luidt de naam in oude oorkonden Stuthenborch. Niet lang daarna droeg hij deze sterkte „nog niet terecht volmaect” over aan de bisschop van Utrecht, Hendrik van Vianden. Een dergelijke schenking was

niets ongewoons en meer een ceremonie: hij wilde zich alleen verzekeren van de bijstand van die machtige kerkvorst, die hem dan ook het kasteel en alle daarbij behorende goederen weer in leen gaf. Het allodiaal goed was dus feudaal goed geworden. De bisschop gaf het echter als een open slot, d.w.z. onder voorwaarde, dat het te allen tijde zou openstaan voor hem en de kerk van Utrecht om er bezetting in te leggen, wanneer het Sticht van die zijde besprongen werd. Aan Walter en zijn erven werden de sleutels teruggegeven om het slot te blijven bewaken.

Walter had vele zonen, van welke sommige zich heren van Amersfoort en andere heren van Stoutenburch hebben genoemd. De oudste van de laatsten, Everard, verkocht uit geldverlegenheid in 1311 het goed, dat toen 1057 morgen groot was, en al zijn rechten aan bisschop Guy van Avesnes, die de betekenis van de nog onvoltooide burcht al te goed inzag en deze belangrijk deed versterken. Deze Everard is waarschijnlijk de „laicus Trajectensis”, die voorkomt in een oorkonde van 1279. Twee zijner broeders Hendrik en Rudolf noemden zich ook van Stoutenburch, evenals zijn zonen Dirk en Everard. Een vete met Nicolaas van Catz en Jan van Kuilenburg, die aan de rechten van een andere heer hadden tekort gedaan, zal zeker tot deze overdracht aanleiding hebben gegeven.

Over de sterkte van de burcht kunnen wij enigmater oordelen, als wij weten dat in de vorige eeuw, toen de architect Van Brink het moderne kasteel bouwde, in de grond uitgestrekte muurwerken gevonden zijn van anderhalve meter dikte. Jammer dat men bij die gelegenheid de oude grondslagen niet behoorlijk heeft ontgraven en in tekening gebracht.

Het was een andere Everard van Stoutenburch, waarschijnlijk een kleinzoon van Walter, die in 1326 genoemde verkoop aan bisschop Jan III van Diest bevestigde. Met nog andere goederen, die in de oorkonde genoemd worden, droeg hij Stoutenburch over tegen een jaarlijkse uitkering aan hem en zijn nakomelingen van dertig pond Tournais. „Ick Everard van Stoutenburch”, dus lezen we, „doe verstaen, dat ik overeen gedrage hebbe met ene hoghe Furste ende enen Eersamen Vader in Gode, mijnen lieven heeren Johann bisschop te Utrecht, ende quyt gescholden hebbe voor mij en voor mijne erfgenen allen aentale, die ick hebbe ofte hebben mochte aen den huysse te Stoutenburch”.

Intussen bleven de nazaten van Walter de burcht vooreerst als kastelein bewonen. Of Jan van Diest daarna Stoutenburch met andere goederen voor 4800 pond heeft verpand aan Arent van IJsselstein, dan of die verpanding reeds had plaats gehad onder bisschop Guy, wiens dochter Maria met dezen Arent gehuwd was, valt moeilijk uit te maken. Zeker is dat bisschop Jan van Arkel in 1343 het goed met de burcht alsmede het schoutambt van Amersfoort loste, waartoe Graaf Willem IV van Holland en Henegouwen hem in staat had gesteld. Hij plaatste zekeren Willem Groenewoud als kastelein op het slot, die door anderen werd opgevolgd. In 1379 zwoer Steven

van Zuylen in het kapittel ten Dom voor alle geestelijken, ridders, knapen en de stad Utrecht, dat hij het huis trouw bewaren zou, „als een goet borchstat- en ambachtsman schuldich is”, voor de bisschop en het Sticht.

S. W. MELCHIOR

ACHTERSTALLIGE AANKONDIGINGEN (Slot)

——— 150 jaar Schonenberg. Utr. 1954, 12 blz.

N.V. Schonenberg, fabriek van gouden en zilveren voorwerpen te Utrecht, opgericht 1804. Na 1933 uitsluitend van artikelen van onedel metaal.

——— Groei en bloei 1921–1946. Uitgegeven bij het 25-jarig bestaan van de N.V. Verzekeringsmaatschappij St. Petrus te Utrecht. (Utr. 1946), 32 blz.

——— Concordia, Bij het 40-jarig bestaan 1907–1947. (Utr. 1947), 39 blz.

Coöperatieve Levensverzekeringmaatschappij, gevestigd te Utrecht.

L. C. H. de Jong, 40 jaar grafisch vakonderwijs. Uitgegeven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan der School voor de Grafische Vakken te Utrecht. (Utr. 1947), 64 blz.

——— Eendragt 1853–1953. Utr. 1953, 15 blz.

Gedenkschrift bij het 100-jarig bestaan van het boekverkoperscollege „Eendragt” te Utrecht.

Godfr. Bomans, Moeder de gans. Utr. 1946, 16 blz.

Uitgegeven bij het 25-jarig jubileum als naamloze vennootschap van de uitgeverij en boekhandel Dekker en van de Vegt.

J. van Zijtveld, Historisch overzicht van de Nuts-Hulpspaarbank te Utrecht 1852–1952. (Utr. 1952), 20 blz.

——— N. V. de Utrechtse Begrafenisvereniging 1871–1951. (Utr. 1951), 8 blz.

——— Gedenkboek ter blijde herinnering aan het vijftigjarig bestaan van de congregatie der fraters van O.L. Vrouw van het H. Hart te Utrecht 1873–1953. Utr. 1953, 48 blz.

IX. VARIA

F. Ketner, Bijdrage tot de kennis van de Utrechtse maten en gewichten. In: Bijdr. en Meded. Historisch Genootschap 66, 1948, blz. 190–198.

W. Kreeft, Nederlandse maçonnieke penningen. Uitgave van de stichting „Ritus en tempelbouw” 1952 (als losse bijlage 116 afb.)

Hierin ook beschrijving van de geschiedenis van verschillende loges, o.a. te Utrecht.

M. Rooseboom, Bijdrage tot de geschiedenis der instrumentmakerskunst in de noordelijke Nederlanden tot omstreeks 1840. (Meded. no. 70 uit het Rijksmuseum voor de geschiedenis der natuurwetenschappen in Leiden). Leiden 1950, 156 blz.

O.a. de Utrechtse instrumentmakers Jacob Huizen, Jacob Lommers, I. van der Meer, H. Meyer, P. v. Musschenbroek, Joh. Sneewins en C. van Wijk.

P. H. van Cittert, Astrolabes. A critical description of the astrolabes,

noctilabes and quadrants in the care of the Utrecht University Museum. Leiden 1954, 51 blz. met 27 blz. afb.

J. G. van Cittert-Eymers en P. H. van Cittert, Muntgewichtdoosjes in het bezit van het Fysisch Laboratorium en het Universiteitsmuseum te Utrecht. In: Jaarb. voor munt- en penningkunde 1950, blz. 31—39.

P. H. van Cittert en J. G. van Cittert-Eymers, Some remarks on the development of the compound microscopes in the 19th century. In: Handelingen van de Kon. Ned. Akademie van wetenschappen, Serie B, vol. LIV, nr. 1. Amst. 1951, blz. 74—80.

M. G. J. Minnaert, Sonnenborch. De Utrechtse sterrewacht en haar geschiedenis 1642—1853—1953. (Utr. 1953), 28 blz.

H. J. Schuddebeurs, Onderlinge levensverzekeringsinstellingen in Nederland. Utr. (1950), 159 blz.

Onder de 1298 opgenoemde fondsen etc. komen vele Utrechtse voor, te beginnen met de Lakendrapiersdodenbus van 1602 tot en met het fonds „Uitkeering bij overlijden” van 1928.

W. Maassen, Tien Utrechtsche particuliere tontines van 1754—1767. In: De verzekeringsbode 63e jrg. 1944, nrs. 25, 26, 27.

W. A. H. C. Boellaard, Een Utrechtsche kapitaaltontine uit 1770. In: De verzekeringsbode, 19 en 24 maart 1954.

F. Ketner, Vestiging en eerste ontwikkeling van het notariaat te Utrecht (1291—1341). In: W. Jappe Alberts en F. Ketner, Nederrijnse studiën XIIIe—XVe eeuw. (Bijdragen Instituut voor Middeleeuwse geschiedenis der rijksuniversiteit te Utrecht, XXVII), Groningen-Djakarta 1954, blz. 83—116.

G. A. Evers, Lijst van gedrukte geschriften over de Rijksuniversiteit te Utrecht. Proeve eener bibliographie 1634—1951. Derde deel. Utr. 1951, 73 blz.

Aanvulling over 1634—1941, voortzetting over 1941—1951.

R. Parmentier, Een middelnederlands devotieboek uit het voormalige bisdom Utrecht. In: Sacris erudiri. Jaarb. voor godsdienstwetenschappen I, 1948, blz. 267—306.

A. Hallema, Twee ordonnanties van het Utrechtse boekdrukkers-, binders en -handelaarsgilde. De ordonnanties van 1599 en 1663 onderling vergeleken. In: Folium V 1957, blz. 58—70.

A. J. van de Ven, De kapittelarchieven in het rijksarchief te Utrecht. In: Nederl. Archievenblad 1949/50, blz. 71—76, 104—121; 1950/51, blz. 20—30.

R. van Luttervelt, Een vuursteenpistool geschonken door prins Eugenius aan de generaal Werdmüller. In: Jaarverslagen 1954 en 1955, Kon. Oudheidk. Genootschap. Amst. 1956, blz. 72—78.

Geschenk naar aanleiding van het optreden van generaal Werdmüller, een Zwitser in Nederlandse dienst, in de slag van Ramillies 1706, in de Spaanse successie oorlog. Het pistool, in de late Lodewijk XIV-stijl is Utrechts werk, vermoedelijk van Barend Penterman en berust in de Historische afdeling van het Rijksmuseum. Zie over de geweermakersfamilie Penterman, maandbl. Oud-Utrecht 1952, blz. 38.

KLEINE MEDEDELINGEN

„BOMMELGEN”

Naar aanleiding van de bijdrage van de heer D. Philips in het maandblad no. 4 van 1958, blz. 33 vlg., zou ik willen opmerken, dat de goederen Moors gelegen zijn ten zuiden van de Moorser beek niet ver van Dashorst in het noordoosten van Woudenberg. Het geheimzinnige kerspel „Bommelgen” is blijkbaar een verschrijving voor *Woudenberg*.

A. JOHANNA MARIS

SOESTER ENG

De kroon heeft afwijzend beschikt op een beroep tegen de beschikking van gedeputeerde staten van Utrecht, die het afgraven van zand op twee percelen van de Soester Eng verbood. Aldus lezen wij in Heemschut, april 1958.

Afgraving zou het landschap blijvend ontsieren en het landschap is één der fraaiste in de Soester omgeving. Op enkele plaatsen is de Eng al op betreurenswaardige wijze aangetast, zegt Heemschut.

Thans is het verheugend te constateren, dat de ontgrondingsverordening in de provincie Utrecht een krachtig middel is gebleken om deze soort van grondwerken in de hand te houden.

KRING „OUD SOEST”

Sinds ongeveer een jaar bestaat in Soest de kring „Oud Soest”, zo lezen wij in de Soester Courant van 13 december 1957.

„Deze kring heeft zich tot doel gesteld het verzamelen en bestuderen van materiaal over de historie en de heemkunde van onze woonplaats en bij te dragen tot het kweken van belangstelling voor deze beide onder de Soestenaren, in verband waarmee de kring ook, wanneer dit nodig mocht blijken, de publieke aandacht wil vestigen op dreigende aantasting of verdwijning van historische schoonheid in ons dorp. De kring „Oud-Soest” is een besloten werkgemeenschap. Leden zijn alleen zulke personen, die zelf op enigerlei wijze actief werkzaam zijn op het gebied van de geschiedenis en de heemkunde (volkskunde) van Soest: navorsing der dorpshistorie, onderzoek van oude Soester geslachten, dialect, oude gebruiken, boerendansen, verhalen en overleveringen, veldnamen en dergelijke.

Als eerste gemeenschappelijk werkobject heeft de kring aangepakt het verzamelen en op kaart vastleggen van de vele oude namen van veldstukken, boerderijen, bossen, wegen en waterlopen in onze gemeente, een werk dat jaren vergen zal, maar dat zeer urgent is, omdat hoe langer hoe meer oude cultuur- en woeste gronden onder de zich uitbreidende verbouwing verdwijnen. Dit werk geschiedt in samenwerking met de Werkgroep voor de Heemkennis van Eemland (onderdeel van de oudheidkundige vereniging „Flechte”) welke een onderzoek van de toponiemen van heel Eemland op touw heeft gezet.

Als tweede taak heeft de kring „Oud-Soest” zich nu voorgesteld de samenstelling van een kartotheek met de personalia van alle personen, die vóór 1811 (de invoering van de burgerlijke stand) in Soest geleefd hebben, voor zover hun namen op enigerlei wijze in oude archiefboeken bewaard gebleven zijn. Op deze wijze wil de kring onze gemeente de beschikking geven over een zo compleet mogelijk „dorpsgeslachtenregister” dat met één oogopslag inlichtingen geeft over personen, families, afstamming, sociale verhoudingen enz. in het verleden.”

MONUMENTENZORG IN UTRECHT

Graag maken wij de lezers attent op de tentoonstelling Monumentenzorg in de stad Utrecht in het Centraal Museum aldaar. Deze tentoonstelling, ingericht door de Stichting Het Utrechts Monumentenfonds, is kosteloos te bezichtigen door bezoekers van het museum. Zij blijft geopend tot 6 juli. In het volgende nummer van dit maandblad hopen wij er op terug te komen.